

עולה מתימן מאזין לרדיו, שנות ה־30 (אוסף מאטסון, ספריית הקונגרס)

מי שומע את קול ישראל?

היעדרה של השפה הערבית משידורי הרדיו לעולים

רפי מן

העולים המזרחים. העילית הקולטת התעלמה במידה רבה מצורכיהם התקשורתיים של העולים דוברי הערבית והזניחה תחום זה במשך שנים רבות.

קול ישראל אמנם שידר בערבית באותן שנים, אך שידורים אלה, שהתקיימו במסגרת "בית השידור הישראלי", לא נועדו לאזוני העולים מארצות ערב. היו אלה בעיקר שידורי תעמולה ("הסברה") ולוחמה פסיכולוגית, והם הופנו למאזינים בארצות ערב ולערבים שנותרו בתחומי ישראל. עורכי השידורים קיבלו הנחיות ממשדד ראש הממשלה וממשדד החוץ, אך לעוסקים בקליטת העלייה לא היה חלק בהם. השידורים כללו גם תכניות של מוזיקה מזרחית, שנועדו למשוך את המאזין בקהיר או בבגדאד להאזין לקולה של ירושלים. בשידורים לא היו תכניות שנועדו להציג את ישראל בפני העולים דוברי הערבית ולשלבם בקולקטיב הישראלי המתהווה, כפי שהיו השידורים ב"אולפן לעולה" בשפות האחרות.

לאילו תחנות רדיו האזינו אפוא רבבות העולים דוברי הערבית כאשר ביקשו חדשות, תרבות או בידור? היו בהם שהאזינו לשידורי הרדיו הישראליים בערבית, למרות שאלה כאמור נועדו בעיקר לאזרחי מדינות האויב. אפשרות אחרת, פופולרית לא פחות באותם ימים, היתה לכוון את חוגת המקלט לתחנות שידורו מארצות מוצאם של העולים. בשעות הקשות של

בשנת 1948, זמן קצר לאחר הקמת המדינה, החל "קול ישראל" בשידורי "אולפן לעולה" - תכנית רדיו בשפות שונות, שנועדה לאזוני העולים החדשים שטרם למדו עברית. התכניות כללו בין היתר דיווח על הנעשה בישראל, חדשות ולימוד עברית. הלשון העברית נועדה אמנם לשמש "מלט תרבותי" בתהליך כור ההיתוך, אולם ברור היה שעבור רבים מהעולים (בעיקר המבוגרים שבהם) רכישת הלשון העברית תארך זמן. כדי ליצור עמם קשר עד שילמדו עברית, הוחלט לשדר גם בשפות אחרות.

למי נועדו השידורים בערבית?

השפה הראשונה שנשמעה ב"אולפן לעולה" הייתה היידיש, שבה דיברו רבים מעולי אירופה ומניצולי השואה. אחר כך נוספו גם שידורים בצרפתית, בלדינו, ברומנית, בהונגרית ואף בתימנית ובפרסית (בלטה בהיעדרה הגרמנית, וזאת בשל הרגישות להשמעתה ברדיו הישראלי כה סמוך לאחר השואה). שפתם של מאות אלפי עולים שהגיעו לישראל בראשית שנות ה־50 הייתה ערבית. רבים מעולי צפון אפריקה יכלו להאזין לשידורים בצרפתית, אך לא כולם, ואף לא אלה שעלו ממדינות דוברות ערבית אחרות. היעדרה של השפה הערבית מהשידורים לעולים משקף היבט נוסף במערכת היחסים המורכבת בין המסד הישראלי, שהיה מאויש ברובו ביוצאי אירופה, לבין

"דבר" לי אליכם: במעברת ראש העין, 1949 (ל"מ)

המדינה, עדיין חשו מקופחים, בעיקר בתחום המוזיקה. יצירות בטהובן ובאך נחשבו ברדיו כתואמות את האידיאל התרבותי האירופי-ישראלי, ואילו המוזיקה המזרחית נחשבה לבלתי ראויה. במכתב לעיתון התלונן האזרח יחזקאל זעורר משבות-עם (מעברת בית ליד) על הימנעות קול ישראל משידור המוזיקה העממית המועדפת על העולים המזרחים, ואף נימק: אנו עדים לכך שאחוז לא מבוטל מאוכלוסיית המדינה הם יוצאי עדות המזרח ואזרחים אלה רגילים וקרוכים למוסיקה מזרחית כשם שארצנו היא ארץ מזרחית; 'קול ישראל' יעשה את כל המאמצים ולא יצליח להחזיר לאזניהם של המקשיבים את הסימפוניות ואת המוסיקה הקלאסית ואת הקונצרטים [...] אני בטוח של'קול ישראל' בערבית יש בקרב היהודים הרבה יותר מאזינים מאשר ל'קול ישראל' בעברית (דבר", 7.3.1958).

הכשל התקשורתי התבטא גם בעיתונות. בשנים הראשונות למדינה פרסמו מפלגות ומו"לים פרטיים עשרות עיתונים בשפות זרות - בפולנית, בבולגרית, ברומנית, בהונגרית ועוד, אך קורא הערבית יכול היה למצוא רק עיתונים אחדים בשפתו. בספטמבר 1948 החל להתפרסם יומון ישראלי בשפה הערבית, "אל יום", במימון משרד המיעוטים (בהמשך, השתתפה הסתדרות העובדים בהפעלתו). המשימה שהוטלה על עורכיו היתה לפנות לערביי ישראל, לא לציבור העולים דוברי הערבית. מפא"י, מפלגת השלטון, הוציאה בערבית את השבועון "מולדת". השבועון נועד בעיקר לעולים מעיראק, שממנה עלו בשנים הראשונות למדינה יותר מ-100,000 עולים, אך הודפס רק ב-5,500 עותקים. בשל בעיות תקציב קשות דרש מנגנון המפלגה בשנת 1953 לסגור את העיתון ולהעביר את המימון להוצאת עיתון בשפתם של עולי בולגריה, שמנו אז כ-37,000 איש.

דבריו של משה קיטרון, איש מפא"י ששימש ראש המחלקה לעדות המזרח, משקפים את חוסר ההבנה ששרר בעילית היישובית. בדיון במזכירות מפא"י במאי 1952 התלונן קיטרון בפני צמרת המפלגה: "זרקו אותי לים המזוהה והגועש בארץ - וזה הטיפול בעדות ובשבטים. אין לי עם מי להתייעץ. זה ים גועש ומסוכן [...] יש גם תהליכים חיוביים, ההתמזגות. אולם השלילה עולה על הרוב". על העולים מעיראק אמר: "העובדה היסודית לאופיים של יוצאי בבל היא שהיהודים האלה הם ערבים. יש ביניהם אינטליגנציה רבה של רופאים, מהנדסים, מורים, ישנם בעלי יכולת בהרבה שטחים, אולם מבחינה השפה, ההווי, המנטאליות - הם ערבים".

אפשר שבאמירה הזו מסתתר ההסבר לנתק התקשורתי, ואף לתופעות רחבות יותר ביחס לעולים מארצות ערב: בעיני אנשי הממסד, רובם יוצאי אירופה, הם נתפסו יותר כערבים מאשר כיהודים. במסמכי התקופה אין עדות לכך שמקבלי ההחלטות התייחסו לבעייתיות הכרוכה בכך ששידורי קול ישראל בערבית מופנים בעת ובעונה אחת לשלושה קהלים שונים לחלוטין: לערבים במדינות ערב, לערבים במדינת ישראל וליהודים דוברי ערבית. מהלך זה יצר באופן מלאכותי מרחב שידורים ערבי, שלא תרם לקליטתם של העולים דוברי הערבית ולמימוש החזון של כור היתוך. בעיית השפה הצטמצמה במרוצת השנים, ככל שהעולים וילדיהם רכשו שליטה בערבית.

הקליטה בארצם החדשה, במעברות ובמושבי העולים, יכלו להתרפק כך על הקולות המוכרים ולחזור אל הצלילים שליוו אותם במשך כל חייהם הקודמים.

כך עשו באותן שנים עולים רבים, תחילה ברדיו ואחר כך בטלוויזיה, שהחלה לפעול במדינות ערב לפני ראשית הטלוויזיה הישראלית. חלפו שנים עד שחלחלה בממסד הישראלי התובנה שהזנחת ערוצי התקשורת בערבית, ופנייתם של העולים דוברי הערבית לערוצים אחרים, הייתה שגויה ומוזיקה: מצד אחד, העולים לא נחשפו למסרים הממלכתיים הישראליים; ומצד אחר, הם האזינו וצפו בתעמולת האויב ובתרבות שאיננה ישראלית. אחת הדרכים להתמודדות המאוחרת עם תופעה זו הייתה הגדרתם של העולים בדיעבד כקהל יעד של שידורי קול ישראל בערבית, אף שאלה לא נועדו להם מלכתחילה. הייתה זו הגדרה שרירותית, שלא הביאה לשינוי התכנים התעמולתיים של השידורים. במרץ 1957 הודה בן-גוריון בקושי הנמשך ביצירת קשר עם רבים מקרב העולים ממדינות המזרח התיכון, ובכך שאין "קפיצת דרך" בהנחלת העברית לרבים מהם. הוא הודיע אז בכנסת לראשונה כי קול ישראל בערבית אינו רק אמצעי הסברה למדינות השכנות, אלא מיועד גם לאזני יהודים אזרחי ישראל.

"היהודים האלה הם ערבים"

הנתק התקשורתי היה קשור לנתק תרבותי: במלאות עשור למדינה התברר כי גם העולים יוצאי ארצות האסלאם שרכשו שליטה בעברית והאזינו לקול ישראל בעברית כמרבית אזרחי